

УДК 336.1

І.І. БОЧКОВА, Національна юридична академія імені Ярослава Мудрого

ТОВАРНА БІРЖА ЯК УЧАСНИК ГОСПОДАРСЬКИХ ПРАВОВІДНОСИН В УМОВАХ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Ключові слова: товарна біржа, господарські правовідносини, ринкова економіка

Приєднання України до світового ринкового господарства, її інтеграція в європейській міжнародній структурі потребує дослідження та удосконалення організації господарсько-торгівельних процесів у державі. Особливе місце в організації оптової торгівлі належать біржам, серед яких товарним біржам відведено одне з провідних місць. Функціонування товарних бірж сприяє формуванню конкурентного середовища, розвитку вільного ринку товарів, мінімізації втручання держави в заготівельно-збутові процеси, підвищенню ефективності господарювання в цілому багатьох суб'єктів господарювання. Водночас, зважаючи на недосконалість сучасного біржового ринку України та наявність ґрунтового світового досвіду щодо ефективної організації біржової діяльності, необхідно, з урахуванням вітчизняних особливостей господарювання та нормативно-правового забезпечення, синтезувати позитивний досвід і сучасні тенденції створення та діяльності товарних бірж з метою удосконалення їх функціонування.

Проблематика створення та діяльності товарних бірж була предметом наукових досліджень А.Г. Бобкова, І.В. Зотова, Ю.О. Моїсєєва, Л.Т. Рябовол, Л.О. Панькової, І.В. Плахіної, Г.А. Сальникової, О.М. Сахоцької, М.О. Солодкого та інших науковців. Але, приймаючи до уваги складність досліджуваної проблеми, вона ще залишається дуже актуальною. Тому метою даної статті є визначення особливостей створення та функціонування товарної біржі як учасника господарських правовідносин.

Для досягнення поставленої мети планується вирішити наступні завдання: охарактеризувати історичні передумови виникнення товарних бірж, уточнити сутність, поняття та ознаки товарної біржі, з'ясувати особливості створення товарної біржі як учасника господарських правовідносин на сучасному етапі історичного розвитку.

Одним із найпоширеніших способів надання посередницьких послуг є проведення особливим чином організованих торгів. Функції такого проведення беруть на себе організації, які здатні проводити торги і мають для цього необхідні правові, економічні й організаційні передумови. У силу низки історичних та економічних умов центральне місце серед подібних організацій належить біржі [1, с.126]. Підкреслимо, що біржа не є суб'єктом торгівельної діяльності, вона створюється для сприяння купівлі-продажу певного товару. Підтвердженням даного твердження є абз.33 п.2 розділу IV Концепції внутрішньої торгівлі України, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 20.12.1997 р. № 1449 [2], в якому закріплено, що важливе значення в розвитку торгівлі приділяється організаторам оптового обороту, які не виступають суб'єктами торгової діяльності (товарним біржам, оптовим ярмаркам).

Історично біржі виникають як спеціалізовані торговельні центри, які мали на меті зв'язати між собою стрімко зростаючі галузі господарювання. Такі спеціалізовані торговельні центри отримали назву «бурса» і стали прообразами сучасних бірж. Лише XV сторіччі в бельгійському місті Брюгге була створена перша біржа, а в XVI сторіччі перші товарні біржі набули поширення. При цьому найбільше товарних бірж спочатку виникло в Італії, а згодом – у Франції, Англії, Японії, США.

Починаючи з XIX ст. на великих товарних біржах основним товаром стає сільськогосподарська продукція [3, с.324]. Історія розвитку біржової діяльності також свідчить, що перші біржі були суто товарними, а значення їх полягало в тому, що вони створили умови для переходу від базарної торгівлі «з рук в руки»,

до купівлі за зразками, описами, через замовлення. Швидке зростання обсягів суспільного виробництва, ускладнення структури товарного обігу й торговельно-економічних зв'язків зумовили диверсифікацію біржової діяльності.

Відзначимо, що правове регулювання діяльності товарних бірж характеризується насамперед закріпленням широкої правової автономії їх діяльності, що перш за все знайшло своє відбиття в Законі України «Про товарну біржу» від 10.12.1991 р. [4].

Що ж таке товарна біржа у сучасному розумінні і як вона створюється?

Відповідно до ст.1 Закону України «Про товарну біржу» біржа є організацією, що об'єднує юридичних і фізичних осіб, які займаються виробничою і комерційною діяльністю, і має на меті надання послуг в укладанні біржових угод, визначення товарних цін, попиту та пропозицій на товари, вивчення, упорядкування і збільшення товарообороту і пов'язаних з ним торгових операцій. Відповідно до ст.279 Господарського кодексу України, товарна біржа – це особливий суб'єкт господарювання, який надає послуги в укладанні біржових угод, виявленні попиту і пропозицій на товари, товарних цін, вивчає, упорядковує товарообіг і сприяє пов'язаним з ним торговельним операціям; юридична особа, яка діє на засадах самоврядування і господарської самостійності, має відокремлене майно, самостійний баланс, рахунки в установах банку, печатку зі своїм найменуванням. Товарна біржа не займається комерційним посередництвом і не має на меті одержання прибутку [5].

Проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про товарну біржу» та інших законодавчих актів України» (реєстр. № 0971 від 23.11.2007 р.) [6] у ст.1 «Поняття товарної біржі» визначає товарну біржу: суб'єктом господарювання, який надає послуги з укладання біржових договорів, виявлення попиту і пропозицій на біржові товари, товарних цін, вивчає, упорядковує товарообіг і сприяє пов'язаним з ним торговельним операціям; юридичною особою, має відокремлене майно,

самостійний баланс, рахунки в установах банків, печатку із своїм найменуванням. Товарна біржа не може бути стороною біржових договорів.

З наведених визначень можна визначити основні ознаки товарної біржі: 1) біржа є господарською організацією; 2) об'єднує юридичних і фізичних осіб, які займаються виробничою і комерційною діяльністю; 3) виконує певні, а саме ринкові регулятивні (організаційні та економічні), функції в економіці: надає послуги з укладання біржових договорів, виявлення попиту і пропозицій на біржові товари, товарних цін, вивчає, упорядковує товарообіг і сприяє пов'язаним з ним торговельним операціям; шляхом виявлення курсу товарних цін, попиту і пропозицій; 4) основна її мета – сприяти зведенню в одному місці (на біржі) попиту і пропозиції на певні товари, забезпечувати обслуговування їх обороту; 5) діє на засадах самоврядування і господарської самостійності; 6) має відокремлене майно, самостійний баланс, рахунки в установах банку, печатку зі своїм найменуванням; 7) не займається комерційним посередництвом, не має на меті одержання прибутку; 8) не може бути стороною біржових договорів. Відмінною ознакою товарної біржі від інших юридичних осіб є мета її створення та особливий статус учасників.

У світовій практиці біржової торгівлі товарні біржі класифікують на види залежно від ряду критеріїв.

Так, залежно від характеру асортименту товарів товарні біржі поділяються на: 1) вузькоспеціалізовані (предметом торгівлі на таких біржах є один вид товарів); 2) спеціалізовані (предметом біржової торгівлі є, як правило, однотипні групи товарів); 3) універсальні (предметом торгівлі є широкий асортимент різноманітних товарів) [7, с.467]. За принципом організації (ролі держави у створенні біржі) за кордоном розрізняють три види бірж: публічно-правові (державні біржі); приватноправові (приватні біржі); змішані (акціонерно-пайові) [8, с.79–83]. За ознакою легітимності участі відвідувачів у

торгах або формою участі у біржових торгах біржі можуть бути закритими, відкритими і змішаними.

Сьогодні в Україні створено понад 400 універсальних, товарно-сировинних і агропромислових бірж, однак більшість з них так і не спромоглися перетворитися на постійно діючі центри оптової торгівлі різних видів товарів [9, с.5]. Багато в чому такий стан пояснюється практичною невизначеністю щодо легітимного порядку створення й організації діяльності товарних бірж.

Правові основи створення, діяльності та реєстрації товарних бірж, а також загальні правила здійснення торговельно-біржової діяльності визначаються Господарським кодексом України, Законами України «Про товарну біржу», «Про державну реєстрацію юридичних осіб і фізичних осіб – підприємців» та прийнятими відповідно до них нормативно-правовими актами.

Відповідно до ст.5 Закону України «Про товарну біржу», товарна біржа створюється на засадах добровільного об'єднання заінтересованих юридичних і фізичних осіб, яким це не заборонено чинним законодавством. Засновниками і членами товарної біржі не можуть бути органи державної влади та управління, а також державні установи (організації), що перебувають на державному бюджеті. Заснування товарної біржі здійснюється шляхом укладення засновниками угоди, яка визначає порядок та принципи її створення, склад засновників, їх обов'язки, розмір і строки сплати пайових, вступних та періодичних внесків. Кожний із засновників сплачує пайовий внесок [4]. Таким чином, укладання угоди засновниками товарної біржі має на меті створення товарної біржі. Вона служить, насамперед, для визначення порядку й умов погодженої діяльності засновників із створення біржі.

Відповідно до Господарського кодексу України [5] та Закону України «Про товарну біржу», товарна біржа діє на підставі статуту, затвердженого засновниками. При цьому законодавство встановлює певні вимоги, що

включаються до статуту товарної біржі. Так, статут товарної біржі повинен містити наступні положення: найменування та місцезнаходження біржі; склад засновників; предмет і цілі діяльності біржі; види фондів, що утворюються біржею, та їх розміри; органи управління біржею, порядок їх утворення та компетенція, організаційна структура біржі; порядок прийняття у члени біржі та припинення членства; права та обов'язки членів біржі та біржі перед третіми особами, а також членів біржі перед біржею та біржі перед її членами; порядок і умови застосування санкцій; майнова відповідальність членів біржі; порядок припинення біржі. У статуті можуть передбачатися й інші положення, що стосуються створення та діяльності товарної біржі (ст.6).

Отже, засновницьким документом, обов'язковим для бірж всіх організаційно-правових форм, є статут. Основні параметри змісту статуту, незалежно від організаційно-правової форми, уніфіковані та затверджені відповідно до Закону України «Про товарну біржу».

З урахуванням цього необхідно спиратися на положення ч.3 ст.57 ГК України, в якій закріплено загальні вимоги щодо установчих документів суб'єктів господарювання. У цьому контексті варто звернути на деякі особливості створення товарної біржі як суб'єкта господарювання. Зокрема ГК України передбачає, що товарна біржа створюється на основі добровільного об'єднання зацікавлених суб'єктів господарювання (ч.3 ст.279). У свою чергу, ст.1 Закону передбачає, що товарна біржа є організацією, яка поєднує юридичних і фізичних осіб, які здійснюють виробничу й комерційну діяльність. Таким чином, при визначенні кола суб'єктів, що мають право створення товарної біржі, варто керуватися вимогами ст.55 ГК України, яка визначає загальне поняття суб'єкта господарювання.

Так, суб'єктами господарювання визнаються учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність

господарських прав й обов'язків), мають відособлене майно, несуть відповідальність за своїми обов'язками в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством. Відповідно суб'єктами господарювання є господарські організації, громадяни України, іноземці й особи без громадянства, що здійснюють господарську діяльність і зареєстровані відповідно до закону як підприємці, філії, представництва й інші відособлені підрозділи господарських організацій (структурні одиниці), створені ними для здійснення господарської діяльності. Таким чином, засновниками й членами товарної біржі можуть бути тільки особи, що мають статус суб'єкта господарювання.

Державна реєстрація товарної біржі провадиться відповідно до вимог ст.58 Господарського кодексу України, ст.7 Закону України «Про товарну біржу» та згідно з вимоги Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців». Вказані нормативно-правові акти передбачають загальні положення щодо всіх суб'єктів господарювання, тому в цей час для державної реєстрації товарної біржі діє загальний правовий режим державної реєстрації, установлений для всіх суб'єктів господарювання - юридичних осіб. З урахуванням основних положень Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців» при державній реєстрації товарної біржі державному реєстраторові надаються наступні документи: 1) заповнена реєстраційна картка на проведення державної реєстрації; 2) копія угоди засновників про створення товарної біржі; 3) два екземпляри статуту товарної біржі; 4) документ, що підтверджує сплату реєстраційного збору за проведення державної реєстрації. Державному реєстраторові забороняється вимагати додаткові документи для проведення державної реєстрації товарної біржі. Строк державної реєстрації товарної біржі, як юридичної особи, не повинен перевищувати трьох робочих днів від дня надходження документів для проведення державної реєстрації. Датою дер-

жавної реєстрації товарної біржі є дата внесення в Єдиний державний реєстр запису про державну реєстрацію. Свідоцтво про державну реєстрацію товарної біржі повинне бути оформлене й видано засновникам не пізніше наступного робочого дня після державної реєстрації [10]. Необхідно звернути увагу на те, що на відміну від державної реєстрації фондової біржі для реєстрації товарної біржі передбачений дещо спрощений порядок, так як не потрібне рішення якого-небудь державного органу, а також не встановлений мінімальний розмір статутного фонду.

На основі проведеного аналізу чинного законодавства слід зазначити, що особливість правового становища товарних бірж полягає у здійсненні ними спеціальних видів діяльності: надання послуг при укладенні біржових угод; виявлення попиту та пропозиції на товари і товарні ціни; вивчення та упорядкування товарообігу. Таким чином, ознайомлення з теоретичними засадами порядку створення та реєстрації товарних бірж може стати у нагоді при розробці теорії біржової справи на етапі розвитку ринкових відносин між підприємствами державної, акціонерної, кооперативної та державної форми власності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сальникова Г. І. Правове регулювання посередництва у підприємницькій діяльності: дис. ... кандидата юрид.наук : 12.00.03 / Сальникова Г. І. ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2003. – 206 с.
2. Концепция внутренней торговли Украины / утв. Постановлением Кабинета Министров Украины : от 20.12.1997 г. // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 2001. – № 1. – С. 319.
3. Панькова Л. О. Аграрні біржі: історико-правовий аспект / Л. О. Панькова // Держава і право. – 2002. – Вип. 17. – С. 323–328.
4. Закон України «Про товарну біржу» : від 01.12.1991 р., № 1956-ХІІ // ВВР України. – 1992. – № 10. – Ст. 139.

5. Закон України «Господарський кодекс України» : від 16.01.2003 р., № 436-IV // ВВР України. – 2003. – №№ 18, 19–20, 21–22. – Ст. 144.

6. Проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про товарну біржу» та інших законодавчих актів України» : від 23.11.2007 р., № 0971 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF0QZ00I.html.

7. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / [кол. авт.: Знаменський Г. Л., Хахулін В. В., Щербина В. С.

та ін.] ; за заг. ред. В. К. Мамутова. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 765 с.

8. Солодкий М. О. Біржовий ринок / М. О. Солодкий. – К. : Джерела, 2001. – 336 с.

9. Хромов І. О. Теоретичні засади діяльності товарних бірж в Україні під час НЕПу / І. О. Хромов // Науковий вісник Одеськ. держ. економічного ун-ту. – 2009. – № 5 (83). – С. 5–15.

10. Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців» : від 15.05.2003 р., № 755-IV // ВВР України. – 2003. – № 31–32. – Ст. 263.

Бочкова І. І. Товарна біржа як учасник господарських правовідносин в умовах ринкової економіки / І. І. Бочкова // Форум права. – 2011. – № 3. – С. 83–87 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-3/11biure.pdf>

Визначені особливості створення та функціонування товарної біржі як учасника господарських правовідносин; охарактеризовані історичні передумови виникнення товарних бірж; уточнена сутність, поняття та ознаки товарної біржі; з'ясовані особливості створення товарної біржі як учасника господарських правовідносин на сучасному етапі історичного розвитку.

Бочковая И.И. Товарная биржа как участник хозяйственного правоотношения в условиях рыночной экономики

Определены особенности создания и функционирование товарной биржи как участника хозяйственного правоотношения; охарактеризованы исторические предпосылки возникновения товарных бирж; уточнена сущность, понятие и признаки товарной биржи; выяснены особенности создания товарной биржи как участника хозяйственного правоотношения на современном этапе исторического развития.

Bochkovaja I.I. Commods Exchange as the Participant of Economic Legal Relationship in the Conditions of Market Economy

Singularities of making and commods exchange operation as participant of economic legal relationship are spotted; historical premises of originating of commods exchanges are described; the essence, concept and commods exchange signs is improved; singularities of making of a commods exchange as participant of economic legal relationship at the historical development present stage are clarified.